

Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses

I ÜLDISED PÕHIMÕTTED

1. Kuna kuriteo toime pannud alaealise puhul on peamine eesmärk ennetada uusi õigusrikkumisi ning tagada heaolu ning areng, siis lähtub ka alaealise suhtes rakendatavate meetmete valik nii menetluse vältel kui ka selle järel eelkõige alaealise isikust ning vähem teost.
2. Rakendatavad meetmed vastavad eale ja arengutasemele, põhinevad menetleja positiivsel kontaktil alaealisega, toetavad rehabilitatsiooni eesmärki, väldivad reeglina karistuslikku sekkumist, on suunatud tekitama arusaama toimepandud teo ja selle tagajärgede kohta ning toetavad võimetekohast vastutuse võtmist kannatanu ees.
3. Menetluses selgitatakse välja ja edaspidisel kohtlemisel arvestatakse sellega, millised on kuritegude toimepanemist soodustavad tegurid konkreetse alaealise puhul ning alati hinnatakse, millised on kaalutavate meetmete positiivsed ja negatiivsed mõjud alaealise tulevikule, sealhulgas uute rikkumiste ennetamisele ning õiguskõigele käitumise toetamisele.
4. Prokuratuur tagab eesmärkide saavutamiseks prokuröride spetsialiseerumise alaealiste ja noorte täiskasvanute kriminaalasjades, pannes prokuröride valikul olulist rõhku isikuomadustele, ja kindlustab erikoolituse.
5. Käesolevas dokumendis kirjeldatud põhimõtteid tuleb võimalusel kohaldada ka noorte täiskasvanute puhul, kes teo toimepanemise ajal olid 18- kuni 21-aastased.
6. Alaealise heaolu tagamiseks ning huvide kaitseks teeb prokuratuur aktiivset koostööd lastekaitseametnikega lastekaitseadusest lähtudes ja võrgustikutöö raames.
7. Kohtueelse menetluse andmete avaldamisel ning kohtuistungil avalikkuse piiramisel jälgitakse eelkõige alaealise huvisid ja tagatakse võimalusel tema anonüümsus.
8. Alaealiste kohtlemise aluseks Eestis on järgmised rahvusvahelised kokkulepped:
  - a. Lapse õiguste konventsioon,
  - b. ÜRO Bejingi reeglid,
  - c. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta,
  - d. Euroopa Liidu direktiiv 2016/800/EU, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatiseid.

II KOHTUEELNE MENETLUS

9. Kohtueelne menetlus on kiire ning säästab alaealisi häbimärgistamisest. Kokkupuuted menetlusasutustega on minimaalsed, korduvülekuulamise võimalusel välditakse. Ülekuulamised ja muud toimingud viiakse ellu ea- ja arengukohasel viisil, andes alaealisele võimaluse olla ära kuulatud ja informeeritud. Lapsel on õigus sellele, et teda saadab ülekuulamisel tema seaduslik esindaja. Vajadusel kaasatakse menetlustoimingutesse spetsialiste.
10. Kui olemasoleva info põhjal (näiteks lähtudes ütlustest või seletuskirjast) saab alla 14-aastast isikut käsitleda õigusvastase teo toimepanijana, lõpetatakse alustatud menetlus KrMS § 201 lg 1 alusel või jäetakse kriminaalmenetlus alustamata KrMS § 199 lg 1 p 1 alusel.

a. Vajaduse korral, eelkõige alaealise abivajaduse ilmnemisel, saadetakse kriminaalasja materjalid kohaliku omavalitsuse lastekaitsele sellises mahus, et nende pinnalt ilmneks teo toimepanemise asjaolud ning muu oluline info alaealise kohta.

b. Menetluse alustamata jätmise või lõpetamise korral viib politsei läbi ennetava vestluse, kus selgitatakse alaealisele ja tema seaduslikule esindajale teo olemust, tagajärgi ning keelatusi. Ennetava vestluse juurde kaasatakse vajadusel lastekaitsetöötaja.

11. Alaealise ülekuulamise viib läbi selleks eriväljaõppe saanud uurija või viiakse ülekuulamine läbi spetsialisti juuresolekul. Eriteadmised on vajalikud alaealisega arengukohase kontakti loomiseks, erivajadustele vastavaks kohtlemiseks, riskide ja vajaduste hindamiseks, ülekuulamise tulemuslikkuse tõstmiseks ning lapsesõbraliku kohtlemise tagamiseks.

a. Kaitsja osavõtt ülekuulamisest on kohustuslik, kui tegu pandi toime alaealisena. Kui kuritegu pandi toime grupis, on üldjuhul isikute huvid vastuolus ja igapähele tuleb valida eraldi kaitsja.

b. Seadusliku esindaja osavõtt ülekuulamisest on reegel, millest võib irduda alaealise ja kriminaalmenetluse huvides. Kui see on alaealise ja toimingu läbiviimise huvides, võib ülekuulamise juures viibida ka kolmandaid isikuid. Seaduslik esindaja ega muu isik ei saa toimingut juures olla, kui ta selle läbiviimist segab.

c. Menetleja otsusel võib ülekuulamisele kaasata ka tugiisiku või spetsialisti.

12. Esimesel võimalusel kaardistatakse alaealise esmased riskid ja vajadused, otsustatakse tõkendi kasutamise vajadus ning prioriteeritakse juhtumid. Kõrge prioriteetsusega juhtumite korral kutsutakse kokku ümarlauakohtumine, kuhu kaasatakse järgnevate tegevuste otsustamiseks ja planeerimiseks vastavalt vajadusele noorsoopolitsei, prokurör, kriminaalhooldaja, lastekaitse ning muud antud juhtumi lahendamise seisukohalt olulised osapooled. Kokkulepped fikseeritakse.

13. Kohtueelne ettekanne tellitakse võimalikult varases menetlusetapis. Ettekanne on vajalik ennekõike siis, kui kriminaalasjal on perspektiiv jõuda kohtusse, alaealine on ka varem kuritegusid toime pannud või vajab tema olukord põhjalikku kaardistamist muul põhjusel. Enne kohtueelse ettekande tellimist kogub uurimisasutus vajaliku info alaealise kohta koolist, vanematelt ning kohalikul omavalitsuselt. Vajadusel kogutakse andmeid ka tervishoiuasutustelt.

14. Alaealiste puhul, kelle kriminaalne käitumine on jätkuv või on toime pandud teod rasked, tellitakse vajadusel kohtupsühhiaatriline ekspertiis, mille raames küsitakse hinnanguid ka alaealise toimetuleku ning ravivajaduse kohta. Kui on alust arvata, et alaealine on vabaduses endale või teistele ohtlik või on ekspertiisi teostamiseks vajalikud pikaajalised uuringud, taotletakse kohtult alaealise sundkorras raviasutusse paigutamist KrMS § 99 alusel ja § 102 järgi.

15. Alaealise kahtlustatavana kinnipidamisest teavitatakse viivitamatult prokuröri, seda meetet kasutatakse erandjuhtudel ning nii lühikest aega kui võimalik. Kinnipidamise korral tellitakse kaitsja ning teavitatakse seaduslikku esindajat või kui see ei ole alaealise huvides, siis kohalikku omavalitsust. Teavitatud isikutele selgitatakse kinnipidamise aluseid, põhjuseid, alaealise ja seadusliku esindaja õigusi ning kohustusi ja võimalusel ka menetluse edasist perspektiivi.

16. Alaealise suhtes kasutatakse tõkendit erandjuhtudel, arvestades igakülgset alaealise huve ning tõkendi rakendamisega kaasnevaid tagajärgi alaealise heaolule. Raskemat tõkendit ei kasutata üldjuhul enne, kui pole kasutatud kergemat tõkendit. Tõkendi kohaldamisest teavitatakse seaduslikke esindajaid.

a. Vahistamine on alaealise puhul äärmuslik meede, mille kohaldamise taotlus on erilise põhjalikkusega põhjendatud konkreetse alaealise olukorra pinnalt. Kuna kohtul on kohustus ülimalt hoolikalt hinnata vahistamisega kaasnevaid võimalikke negatiivseid mõjusid vahistatule, siis eeldab see, et ka alaealise vahistamisaotluses tuleb põhjendada, miks vahistamine kaalub üles potentsiaalsed negatiivsed mõjud just konkreetsele vahistatule. Alaealise vahistamine toob kaasa konkreetse menetluse toimingute prioritiseerimise teiste menetluste ees, arvestades vahistamise kahekuulist tähtaega. Vahistamise või selle asendamise otsustamisele kohtus kaasatakse alaealise seaduslik esindaja ning teavitatakse ka kohalikku omavalitsust. Kui alaealine saab vahistuse ajal täisealiseks, lõpeb alaealise vahistamise tähtaja erisus ja edasi arvestatakse vahistamise tähtaegu üldises korras.

b. Kui vahistatud alaealise puhul pole eelnevalt korraldatud ümarlauakohtumist, siis korraldatakse see edasiste tegevuste planeerimiseks võimalikult kiiresti alates vahistamisest.

c. Vahistamise pikendamise taotlemine üle 2 kuu on võimalik erandlikel asjaoludel, milleks võib olla konkreetse kriminaalasja keerukus ja mahukus. Pikendamise vajadusest teavitab piirkonna juhtivprokurör riigi peaprokuröri 1 kuu pärast vahistamist, tagades riigi peaprokuröri ligipääsu toimikule, mille põhjal on võimalik vastav otsus langetada.

d. Vahistamist kinnipidamisega vanglas või arestimajas kasutatakse eelkõige juhtudel, kus on tõenäoline, et alaealine jääb ka karistust kandma vanglasse pärast vahistamise lõppu. Ennetatakse ja välditakse olukorda, kus vahistatud alaealisele määratakse vanglas mõjutusvahendina kergem meede, nagu näiteks viibimine laste kinnises asutuses. Suhtlemispiiranguid rakendatakse kinnipidamisasutuses minimaalses ulatuses.

e. Vahistamise asendamist laste kinnises asutuses kasutatakse juhtudel, kui on oluline alaealine oma igapäevakeskkonnast ajutiselt eraldada ning on tõenäoline, et sama meedet kasutatakse hiljem ka mõjutusvahendina.

f. Vahistamise asendamist elektroonilise valveta kasutatakse juhtudel, kui alaealise eeldatavas käitumises puudub vahetu oht raskete kuritegude jätkuvaks toimepanemiseks, kui alaealise kodune keskkond on piisavalt stabiilne, kui on tõenäoline, et alaealisele ei kohaldata karistuse või mõjutusvahendina vabaduskaotuslikku meedet ning kui intensiivne kontroll väljaspool kinnist asutust võimaldab vältida teatud riske (nt viibimine kodust eemal kindlatel aegadel) ning jätkata prosotsiaalseid tegevusi koolis või tööl käimise näol. Elektroonilise valve tingimuste täidetust hinnatakse võimalikult ruttu ning taotlus selle kohaldamiseks esitatakse võimalusel juba vahistamise otsustamise istungil (kohus vahistab ning lubab samas määruses vahistamise asendada, kui tingimused on täidetud). Lisaks elektroonilise valve kohaldamisele tuleb määrata ka asjakohased käitumiskontrolli lisatingimused.

g. Elukohast lahkumise keeldu rakendatakse eelkõige korduva kriminaalse käitumisega, samuti kinnises lasteasutuses viibivate ja sealt lahkunud alaealiste puhul.

17. Tõkendite kõrval kaalutakse alaealise käitumise suunamiseks ka menetlusväliseid võimalusi, nagu näiteks laste kinnisesse asutusse suunamine koostöös lastekaitsega tsiviilmenetluses, pereteraapia või muusse programmi suunamine, kodukohast eemal asuvasse õpilaskoduga kooli õppima asumise toetamine.

18. Tekitatud kahjude osas on alaealise seaduslikul esindajal tsiviilvastutus, kuid oluline on saavutada, et ka toimepanija ise võtaks kannatanu ees jõukohasel viisil vastutust ning püüaks

tekitatud kahju hüvitada või heastada. Tekitatud kahjude heastamise ja hüvitamise võimalusi tutvustatakse ning nende täitmist soositakse juba menetluse ajal.

ALAEALISE MÕJUTAMINE

19. Alaealise õigusrikkuja positiivseks mõjutamiseks on oluline tagada kiire menetlus, aktiivne, kaasav ja normikohast käitumist soosiv suhtlus alaealisega, võimalused kuriteo tagajärgede heastamiseks või hüvitamiseks ning meetme valik lähtuvalt isikust ning võimest mõjutusvahendit kanda.
20. Kriminaalmenetluse lõpetamise toimingule KrMS § 201-203¹ alusel kaasatakse, kui see pole vastuolus alaealise huvidega, alaealise seaduslik esindaja ning vajadusel ka kaitsja.
21. Asjakohase mõjutusvahendi või karistusalternatiivi valimisel lähtutakse menetluse raames kogutud infost, kohtutakse vajadusel alaealise ja tema seaduslike esindajatega või muude oluliste võrgustikuliikmetega. Keerukamate juhtumite korral kutsutakse kokku ümarlaud, et võrgustikuliikmed oleks samas inforuumis ning saaks võtta vastutust ja toetada alaealist mõjutusvahendi kandmise ajal. Kui alaealisele on ka varem mõjutusvahendeid või karistusi määratud, võetakse uue menetlusotsuse tegemisel arvesse ka seda, kuidas nende täitmine on läinud.
22. KrMS § 201 alusel kriminaalmenetluse lõpetamine alaealise toimepanija korral on peamine prokuratuuri meede õigusrikkumisi toime pannud alaealiste mõjutamisel. Menetluse lõpetamine KrMS § 201 alusel pole alaealiste puhul otseselt seotud teo kvalifikatsiooni ega korduvusega, vaid see lähtub eelkõige alaealise isikust ning meetmete sobivusest.
23. KarS § 87 alusel mõjutusvahendeid kasutatakse siis, kui KrMS § 201 võimalused on ammendunud, alaealine ei tunnista oma tegu ning pole valmis selle eest vastutust võtma või on vajalik kasutada käitumiskontrolli või vabandust piiravaid meetmeid.
24. Nii KrMS § 201 kui ka KarS § 87 puhul kombineeritakse seaduses ette nähtud meetmeid nii, et need arvestaks teo raskust ja tagajärge, lähtuksid alaealise vajadustest ning võimest kohustusi täita ning võimaldaksid võtta jõukohasel viisil vastutust kannatanu ees. Alaealise riskide ja vajaduste arvestamisel tuleb lähtuda olukorrast ja tulevikuperspektiivist meetme määramise ajal.
25. Menetluse lõpetamiseks KrMS §202 ja 203¹ alusel alaealiste puhul üldjuhul vajadus puudub, küll on aga võimaldavad nii KrMS § 202 kui ka KrMS § 203¹ mõjutusvahendite individualiseerimist 18 kuni 21 aasta vanuste toimepanijate puhul. KrMS § 203 alusel lõpetamist alaealiste puhul üldjuhul ei kohaldata ning seda välditakse üldjuhul ka 18- kuni 21-aastaste puhul, et toetada vastutuse võtmist toime pandud teo eest kannatanu ees ning suurendada kasvatuslikku mõju.
27. KarS § 87 alusel mõjutusvahendi määramisel saadetakse kriminaalasi kohtusse eelistatult kokkuleppemenetluses, mis võimaldab kohustuste valimisel prokuratuuril paremini kaasata osapooli ning leida individuaalselt sobiv meetmete pakett. Muid menetlusliike kasutatakse peamiselt siis, kui alaealine oma tegu ei tunnista ning pole vabatahtlikult nõus käitumise muutmiseks vajalike mõjutusmeetmete rakendamisega. KarS § 87 kasutamisel mõistetakse alaealine küll süüdi, kuid karistatust sellest ei teki.
28. Alaealise vabaduse piiramist välditakse, kuni alternatiivsed meetmed käitumise suunamiseks on ammendunud. Alaealiselt vabaduse võtmisel tuleb seda teha võimalikult lühikeseks ajaks. Muid karistusalternatiive nagu rahaline karistus, karistuse asendamine üldkasuliku tööga või karistusest tingimisi vabastamine reeglina ei kasutata ning kui seda siiski tehakse, põhjendatakse seda kokkuleppes või ollakse seda valmis tegema suuliselt.

29. Menetluskulude puhul kaalutakse alati võimalust ja vajadust nende vanemate või riigi kanda jätmiseks eesmärgiga lihtsustada alaealise taasühiskonnastamist.

30. KarS § 87 alaealise mõjutusvahendi täitmisel tekkivaid küsimusi lahendab kohus. Kui alaealine on kriminaalhooldusalune, pöördub kohtu poole kriminaalhooldusametnik; kui alaealine on laste kinnises asutuses, pöördub kohtu poole asutuse esindaja. Muudel juhtudel pöördub kohtusse mõjutusvahendi liigi või täitmise tingimuste muutmiseks prokurör.